

Barbara Kobal, Tjaša Žakelj

OSEBE V POSTPENALNI OBRAVNAVI NA TRGU DELA

Študije socialne izključenosti kažejo na izrazito ogroženost nekaterih skupin prebivalstva. Med skupine oseb s povečanim tveganjem socialne izključenosti različne študije (npr. Trbanc *et al.* 2003) uvrščajo tudi osebe v postpenalni obravnavi. Med najpomembnejše dejavnike socialne izključenosti sodi brezposelnost oziroma status aktivnosti. Nacionalni akcijski program zaposlovanja (2004: 24–25), sprejet septembra 2004, v sedmi smernici z naslovom Integracija in boj proti diskriminaciji na trgu dela med najbolj ranljive skupine umešča tudi osebe v postpenalni obravnavi. Cilj te smernice je spodbujati socialno vključenost brezposelnih oseb iz ranljivih skupin in izboljšati možnosti za njihovo zaposlitev skozi ekonomske aktivnosti v zaščitenem oziroma prilagojenem delovnem okolju.

Zato je tudi namen prispevka osvetlitev položaj oseb v postpenalni obravnavi na trgu dela v Sloveniji, zaradi povezovanja v evropski prostor pa sva v prispevku orisali tudi prizadevanja Evropskega foruma za zaposlovanje prestopnikov za integracijo omenjene ciljne skupine na trg dela.

SOCIALNA IZKLJUČENOST IN RANLJIVE SKUPINE PREBIVALSTVA

Socialna izključenost je proces, v katerem posamezniki ali gospodinjstva doživljajo resno deprivacijo pri različnih pomembnih virih in/ali na področju socialnih vezi s širšo skupnostjo oziroma družbo (Johnson 2000). Gre za slabo vpetost v družbeno življenje, v priložnosti in možnosti, ki so sicer v družbi splošno na voljo. Proces socialne izključenosti navadno sproži kombinacija različnih subjektivnih in objektivnih dejavnikov, na primer:

- že obstoječe deprivacije, ki jih posamezniki ali gospodinjstva doživljajo dlje časa
- nizek osebni socialni kapital posameznikov ali gospodinjstev oziroma nezmožnost uporabiti svoj socialni kapital
- neugodna objektivna situacija v zaostrenih gospodarskih razmerah in razmerah na trgu delovne sile, ki vključuje malo razpoložljivih zaposlitev, restriktiven ali neučinkovit socialni sistem, visoko regionalno koncentracijo brezposelnosti, težko dostopno ali drago izobraževanje in podobno
- slaba vpetost v socialna omrežja in/ali nizka podpora socialnih omrežij.

Socialna izključenost se navadno koncentri- ra pri določenih skupinah prebivalstva, ki jih imenujemo ranljive skupine oziroma kategorije prebivalstva. S tem izrazom opišemo skupine, pri katerih se prepletajo različne prikrajšanosti, na primer materialna oziroma finančna, izobrazbena, zaposlitvena, stanovanjska, in ki so pri dostopu do pomembnih virov, na primer zaposlitve, pogosto v izrazito neugodnem položaju. Gre za skupine, ki so zaradi svojih lastnosti, ovir, načina življenja, življenjskih okoliščin ali pripisane stigme pogosto manj fleksibilne pri odzivanju na hitre in dinamične spremembe, ki jih prinaša sodobna družba, in manj konkurenčne na trgu delovne sile in na drugih področjih, ki delujejo po načelih tekmovalnosti. Te skupine so zato pogosto odrinjene na družbeno obrobje (marginalizirane) in ogrožene s socialno izključenostjo (Trbanc *et al.* 2003). Skupno posameznikom iz teh skupin je, da so zaradi različnih, prepleta- jočih se težav navadno v izrazito in dolgotrajno slabem socialnem in ekonomskem položaju ter da so pogosto tudi diskriminirani na trgu delo- vne sile, zaradi česar težko dobijo zaposlitev, so

dolgotrajno brezposelni, opravljajo občasna dela na črno ali pa postanejo apatični in nemotivirani za zaposlitev in tako trajno odvisni od socialnih pomoči.

Pojav socialne izključenosti je vse bolj prisoten, zato se v razvitih državah oblikujejo številni reintegracijski pristopi, ki iščejo učinkovito rešitev za zmanjšanje njenih negativnih posledic. V številnih evropskih državah se zadnjih 30 let vse bolj pojavlja socialno usmerjena ekonomija; pojavljajo se različni tipi oblik organizacije socialnega podjetništva, ki imajo veliko podporo v lokalni skupnosti (Poklicna in socialna reintegracija ... 2004: 8).

RANLJIVA SKUPINA NA TRGU DELA

Osebe v postpenalni obravnavi so osebe, ki so na prestajanju zaporne kazni, in osebe, ki so prestajanje zaporne kazni že zaključile. Zaradi daljše odsotnosti iz sfere dela, pogosto zmanjšanih delovnih sposobnosti pa tudi zaradi stigme, ki jim jo pripiše okolica, imajo te osebe večkrat težave pri iskanju dela in zaposlitve.

Prestajanje zaporne kazni ima za posameznika veliko posledic. Kažejo se zlasti na teh področjih (*op. cit.*: 5–7), ki se med seboj močno prepletajo in neredko sestavljajo začaran krog, iz katerega pot ni lahka:

- *Ekonomski položaj.* Večina obsojencev zapusti zapor brez prihrankov, nima pravice do uveljavljanja takojšnjih pravic na zavodu za zaposlovanje in ima majhne možnosti za zaposlitev.
- *Izobrazbena raven in izobraževanje.* Za obsojence in nekdanje obsojence so značilni nizka izobrazba, nizka raven delovnih spretnosti in izkušenj, zastarelo znanje in nizka motivacija za spreminjanje omenjenega.
- *Brezposelnost.* Izobrazbena raven, kvaliteta znanja, delovne izkušnje in brezposelnost so med seboj pomembno povezane (po enem letu po izpustu približno 60 % nekdanjih obsojencev nima zaposlitve na uradnem trgu dela).
- *Zdravje.* Obsojenci imajo veliko zdravstvenih težav, saj pogosto živijo v natrpani množici, so večinoma ekonomsko deprivilegirani in pogosto zlorabljajo različne substance.
- *Družina.* Otroci bivših zapornikov imajo večkrat občutke zmedenosti, obupa in stigmatizacije, katerih pogost rezultat so s šolo povezane

težave, nizka samopodoba in samospoštovanje, agresivno vedenje in porušeno čustveno ravnovesje. Če so starši slab vzgojni model, otroci težko razvijejo ustrezen pozitiven odnos do dela in prevzemanja odgovornosti.

Z iskanjem zaposlitvenih možnosti oseb v postpenalni obravnavi se pri svojem delu srečujejo strokovne (so)delavke in (so)delavci centrov za socialno delo in svetovalke in svetovalci uradov za delo. Raziskovalci socialne in ekonomske izključenosti ranljivih skupin (Trbanc *et al.* 2003) so se za mnenja in informacije o zaposlovanju in zaposljivosti oseb v postpenalni obravnavi obrnili prav na omenjene strokovnjake. Zbiranje podatkov o položaju opazovanih ranljivih skupin (s poudarkom na vidiku dela in zaposljivosti) je temeljilo na metodi fokusnih skupin (strokovnjaki, ki v praksi delajo s posamezniki iz opazovanih skupin – strokovni (so)delavci in (so)delavke centrov za socialno delo in svetovalci in svetovalke uradov za delo) po metodi strukturiranih intervjujev (s posamezniki iz opazovanih ranljivih skupin) in s kvalitativno analizo pridobljenih podatkov in informacij. Zbiranje podatkov je bilo zaradi časovne omejenosti omejeno na pet slovenskih krajev.

Centri za socialno delo izvajajo postpenalno obravnavo oseb na podlagi javnih pooblastil. V letu 2003 so po podatkih Statističnega urada zabeležili 991 oseb v postpenalni obravnavi (Statistične informacije 206/2004). Ocenjujejo, da gre pri okoli 70 odstotkih obsojencev za povratnike.

Za potrebe raziskave (Trbanc *et al.* 2003) so strokovni (so)delavci, (so)delavke centrov za socialno delo povedali, povedale, da med osebami v postpenalni obravnavi opažajo precej odvisnikov od alkohola in drog, brezdomcev, oseb s težavami v duševnem zdravju in oseb z izkušnjo nasilja. Opažajo, da se vsi ti vzorci vedenja prenašajo iz generacije v generacijo. Ko osebe prevzamejo tovrstne vzorce vedenja, se kazniva dejanja nizajo skozi njihova življenja – večina je deležna institucionalnih kazni že v mladosti (kot mladoletniki so kaznovani za razne prekrške), pozneje pa jih kazniva dejanja pripeljejo v zapor.

POLOŽAJ OSEB V POSTPENALNI OBRAVNAVI Z VIDIKA DELA IN ZAPOSLOTITVE

Po mnenju strokovnih delavcev in sodelavcev centrov za socialno delo in svetovalcev na uradih za delo je večina obsojencev – z izjemo tistih, ki jih bremenijo prometni prekrški – že pred

prestajanjem zaporne kazni brezposelnih (*ibid.*). Podobno kažejo tudi podatki in ugotovitve iz strokovne literature (Meglič, Planinšič Florjančič 2000). Če je bila oseba pred prestajanjem zaporne kazni brezposelna in prijavljena na zavodu za zaposlovanje, se mora za čas trajanja zaporne kazni – kadar je trajanje zaporne kazni daljše od 6 mesecev – odjaviti iz evidence brezposelnih. V tem času se tudi ne more vključiti v programe aktivne politike zaposlovanja (na primer izobraževanja ali usposabljanja).

Če je bil obsojenec pred prestajanjem zaporne kazni zaposlen, je za ohranitev njegove zaposlitve temeljnega pomena dolžina prestajanja zaporne kazni. Če obsojenec začasno (šest mesecev ali manj) ne more opravljati svojega dela, pride do suspenza pogodbe o zaposlitvi. Pogodba o zaposlitvi ne preneha veljati in je delodajalec ne sme odpovedati, razen če so podani razlogi za izredno odpoved ali če je uveden postopek za prenehanje delodajalca. Med suspenzom pogodbe o zaposlitvi mirujejo pogodbene in druge pravice in obveznosti iz delovnega razmerja, ki so neposredno vezane na opravljanje dela. Suspenz pogodbe preneha veljati z dnem prenehanja prestajanja zaporne kazni. Delavec se ima pravico in dolžnost vrniti na delo najpozneje v roku petih dni po prenehanju razlogov za suspenz pogodbe. Če se delavec v predpisanem roku neupravičeno ne vrne na delo in mu je izrečena izredna odpoved, traja suspenz pogodbe do začetka učinkovanja izredne odpovedi (Zakon o delovnih razmerjih: člen 51). Izredna odpoved delovnega razmerja je mogoča tudi, če mora biti delavec zaradi prestajanja zaporne kazni več kot šest mesecev odsoten z dela (*op. cit.*: člen 111). Če traja prestajanje zaporne kazni več kot šest mesecev, osebi, ki je bila pred prestajanjem zaporne kazni zaposlena, preneha delovno razmerje.

Delo obsojenca med prestajanjem zaporne kazni je zakonsko opredeljeno (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij: člen 52). Obsojenec praviloma dela v okviru zavora, lahko pa se mu v zadnjih šestih mesecih prestajanja kazni zavora omogoči delo tudi zunaj zavoda. Vključevanje obsojencev med prestajanjem zaporne kazni v delo (v okviru zavora oziroma izven njega) ali izobraževanje je odvisno od želje posameznika. Posebej pri izobraževanju pa so velikokrat problem tudi finančna sredstva, saj je treba izobraževalne programe (razen osnovnih) plačati (Pavlinec, Štrukelj 2002: 23).

Večinoma so osebe po prestajanju zaporne kazni brezposelne. Strokovne (so)delavke in (so)delavci centrov za socialno delo se največ srečujejo z mladimi brez delovnih izkušenj, brez delovnih navad, ki se pogosto niti ne prijavijo na Zavodu RS za zaposlovanje. Včasih se tudi zgodi, da se osebe, ki so bile brezposelne že pred prestajanjem zaporne kazni, niso odjavile iz evidence brezposelnih in so bile, ker se niso javljale na zavodu, iz evidence izbrisane, zato se na zavodu za zaposlovanje po prestani kazni ne morejo spet prijaviti in izkoristiti katerega od ukrepov zaposlovanja (Trbanc *et al.* 2003: 56).

Če se osebe po prestajanju zaporne kazni ne morejo zaposliti ali vsaj vključiti v kakšen program, se lahko hitro spet znajdejo v začaranem krogu in pogosto pride do ponavljanja kaznivih dejanj.

Slabost večine obsojencev, ki poskušajo zopet vstopiti na trg delovne sile, je poleg raznih odvisnosti nizka izobrazbena raven. Osebe se po prestajanju zaporne kazni pogosto srečujejo tudi s problemom neurejenih stanovanjskih razmer, saj po odpustu nimajo prebivališča.

Tudi ko osebe, ki pridejo s prestajanja zaporne kazni in iščejo zaposlitev, nimajo drugih zaposlitvenih ovir (odvisnosti, težav v duševnem zdravju in podobno), jih delodajalci, če vedo za njihovo preteklost, neradi sprejemajo v delovno razmerje. Zato se pogosto zgodi, da posameznik svojo zaporno kazen pri iskanju zaposlitve zamolči, odsotnost iz sfere dela pa pojasni na drug način (*op. cit.*: 57).

Strokovne (so)delavke in (so)delavci centrov za socialno delo in svetovalke in svetovalci na uradih za delo ugotavljajo (*op. cit.*: 57–58), da si mnogi pravzaprav sploh ne želijo zaposlitve. Mnogim bivšim obsojencem se ne zdi smiselno zaposlovati, saj lahko z različnimi oblikami finančne pomoči, priložnostnim delom, delom na črno in nekaterimi oblikami nelegalnih poslov zaslužijo dosti bolje, kot bi glede na svoj položaj na trgu delovne sile (nizka stopnja izobrazbe) zaslužili, če bi sklenili delovno razmerje.

Iz intervjujev, ki so bili opravljeni z osebami v postpenalni obravnavi (*ibid.*), je razvidno, da intervjuvane osebe kot najpomembnejše področje za izboljšanje svoje situacije večinoma ocenjujejo prav zaposlitveno situacijo. Nato so navedli željo po izboljšanju družinskih odnosov in urejanje stanovanjske problematike, saj večina ni imela urejenih stanovanjskih razmer. Vsi razen enega,

ki je delal doma na kmetiji, so izrazili, da bi se radi zaposlili. Poudarili so, da so imeli pri preteklih zaposlitvah dobre odnose tako s sodelavci kakor tudi z nadrejenimi. Nasploh se intervjuvane osebe zavedajo splošnega pomanjkanja delovnih mest in dejstva, da jim stigma znižuje konkurenčnost na trgu delovne sile. Kot bistveni problem za svojo brezposelnost in iskanje zaposlitve so navajali neresnost delodajalcev (ti naj bi nekaterim zaposlitev obljubljali, a obljub niso izpolnili), stigma in pomanjkanje izobrazbe.

Položaj opazovane skupine glede možnosti zaposlovanja je na splošno mogoče označiti kot razmeroma slab. Raziskava (Trbanc *et al.* 2003: 65–69), v kateri so bili opravljeni intervjuji tako z osebami v postpenalni obravnavi kot s strokovnjaki in strokovnjakinjami s centrov za socialno delo in uradov za delo, je pokazala, da na slab položaj teh oseb na trgu delovne sile vpliva več dejavnikov, ki se pogosto prepletajo:

- Specifične težave posameznikov, zaradi katerih je njihova delazmožnost zmanjšana ali okrnjena (npr. posledica dolgotrajnih odvisnosti).
- Nizka izobrazba in težave s funkcionalno pismenostjo. Nizka izobrazba že v izhodišču pomeni slabši položaj na trgu delovne sile zaradi slabih, neatraktivnih, pogosto fizično napornih in slabo plačanih del, ki bi jih lahko taka oseba opravljala.
- Daljša odsotnost iz sfere dela: posamezniki so zaradi prestajanja zaporne kazni dalj časa odsotni iz običajnih načinov življenja in sodelovanja v družbi, s tem pa tudi iz sfere dela ali izobraževanja. Zato se pogosto težko hitro vključijo nazaj v običajne in pričakovane življenjske vzorce. Daljša odsotnost iz sfere dela pa vpliva tudi na upad delovnih sposobnosti, upad in zastarjanje poklicnih znanj in spretnosti in upad delovnih navad. Delodajalcem se odsotnost kaže kot neredna, dolgotrajno prekinjena delovna zgodovina posameznika, zaradi česar so pri zaposlovanju takih posameznikov zelo previdni. Na drugi strani pa naj omenimo, da so nekateri posamezniki po »vrnitvi«¹ večinoma zelo motivirani in si želijo takojšnje zaposlitve, hkrati pa imajo navadno tudi visoka pričakovanja in merila glede zaposlitve, ki bi jo želeli. Ob pogosto nizki izobrazbi, pretrgani delovni zgodovini in včasih precej pomanjkljivih delovnih izkušnjah se morajo posamezniki ne glede na

visoko motivacijo pogosto soočiti z neuspehom pri iskanju zaposlitve.

- Apatičnost in slaba motiviranost za iskanje dela in zaposlitve. Slaba motiviranost posameznikov za iskanje dela in zaposlitve (ali negativen odnos do dela in zaposlitve kot skrajna oblika tega) je lahko posledica slabih izkušenj, nezaupanja v lastne zmožnosti ali v morebitne priložnosti, življenjskih stilov, ki so jih posamezniki razvili ob svojih težavah in življenjskih okoliščinah in ki so težko združljivi s kolikor toliko redno zaposlitvijo. V raziskavi so strokovni delavci in sodelavci centrov za socialno delo in svetovalci na uradih za delo pogosto ugotovili, da osebe same niso motivirane za iskanje zaposlitve in za zaposlitev bodisi zato, ker ta ni združljiva z njihovim načinom življenja, ali pa zato, ker lahko s kombinacijo denarne socialne pomoči in drugih socialnih prejemkov in občasnega priložnostnega dela in dela na črno dosežejo višje prihodke kot z zaposlitvijo. Te ugotovitve kažejo, da osebe iz ranljivih skupin v situaciji dolgotrajne odsotnosti s trga delovne sile pogosto razvijejo svoje strategije preživetja. Po drugi strani pa je veliko intervjuvanih oseb v postpenalni obravnavi trdilo, da bi se želele zaposliti, saj v tem vidijo izhod iz svojih težav. Seveda je vprašanje, kako trden namen stoji za to izraženo željo po zaposlitvi in koliko volje in motivacije posameznik premore za razrešitev svojih težav in za iskanje zaposlitve, vendar že to, da izražajo željo po zaposlitvi, nakazuje, da pri posameznikih iz ranljivih skupin morda prehitro posplošimo ugotovitve o šibki motiviranosti za zaposlitev.
- Pripisana stigma in nezaupanje delodajalcev. Delodajalci so glede zaposlovanja oseb, za katere ocenijo (ali ugotovijo), da imajo posebne težave, ki bi lahko vplivale na delo ali ki bi jim morali nekoliko prilagoditi delovni čas in podobno, zelo nefleksibilni. Pripisana stigma deluje na možnost zaposlitve izrazito negativno. Po izkušnjah svetovalcev na uradih za delo je nezaupanje delodajalcev vezano na posamezne skupine nasploh, medtem ko je zaposlitev lažje realizirati, če delodajalec konkretno osebo pozna in ima z njo pozitivne izkušnje.

Poleg teh dejavnikov pa tuje raziskave opozarjajo tudi na druge ovire pri zaposlovanju bivših prestopnikov:

- nizka samopodoba in nizko samozaupanje
- problemi v obnašanju
- udeležba v segregiranih socialnih mrežah in s tem pomanjkanje neformalnih virov za službo
- revščina in dolgovi, ki onemogočajo samozaposlovanje ali prehod od podpore k delu ali kritje stroškov prihodov na razgovore, nakup oblačil ali potrebne opreme
- negotovost o preskrbljenosti s stanovanjem (*What Works with Offenders? ...* 2003: 11).

Več kot je pri posamezniku opisanih dejavnikov, težji je njegov položaj in manj je verjetno, da bo iskal zaposlitev ali da jo bo našel in obdržal. Večina teh dejavnikov, z izjemo pripisane stigme, se kaže kot subjektivnih, torej na strani posameznikov, vendar velja opozoriti na kombinacijo življenjskih okoliščin in razmer, v katerih se pri posameznikih formirajo in stabilizirajo določeni vedenjski vzorci. Da se marginalnost reproducira znotraj posameznih socialnih skupin, je v strokovni literaturi že dolgo dokazano, zelo jasno pa se je pokazalo tudi skozi življenjske zgodbe posameznikov iz ranljivih skupin, s katerimi so bili v raziskavi opravljeni intervjuje. Vzorci kaznivih dejanj so bili pri večini intervjuvanih oseb prisotni že v mladosti oziroma v njihovih izvirnih družinah. Ker ima večina intervjuvanih oseb otroke, obstaja nevarnost, da se bodo ti vzorci prenesli naprej – še zlasti če posameznikom s temi težavami ne bo omogočena ponovna ekonomska in socialna vključitev v družbo s pomočjo različnih programov. Dva dejavnika, ki še posebej izrazito delujeta v smer reprodukcije marginalnosti, sta slaba (nizka) izobrazba in brezposelnost.

UKREPI, KI SO NA VOLJO ZA POMOČ PRI ZAPOSLOVANJU

Centri za socialno delo izvajajo postpenalno obravnavo na podlagi javnih pooblastil, kot pomoč, namenjeno osebam, ki prestajajo ali so prestale zaporno kazen ali so v obravnavi na sodišču zaradi kazenskega postopka. Oblike pomoči so:

- pomoč v procesu resocializacije (odprava ali zmanjšanje težav) in polnovredna vključitev v normalno življenje in delo
 - svetovanje in informiranje pri urejanju pereče problematike po odpustu iz zavoda za prestajanje kazni
 - pomoč svojcem – materialna pomoč v obliki denarnih socialnih pomoči (Center za socialno delo Ljubljana – Šiška 2005).
- Z namenom preprečevanja brezposelnosti posameznikov po prestani zaporni kazni naj bi bil že v času prestajanja kazni izdelan program individualne obravnave za vsakega obsojenca, pri čemer naj bi sodelovali centri za socialno delo, zavod za zaposlovanje, upravni organi za stanovanjske zadeve in javni zavodi s področja zdravstva in izobraževanja. Program potrebnih ukrepov za čim boljše obsojenčevo družbeno reintegracijo je treba pripraviti vsaj tri mesece pred odpustom s prestajanja kazni (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij: člen 111). Obsojenci naj bi s pomočjo te obravnave spoznali svoje možnosti in sposobnosti, si pridobili znanja in spretnosti ter sprejeli odgovornost za svoje ravnanje. Zavod za zaposlovanje mora na podlagi ocene delovne sposobnosti posebnih kategorij obsojencev med prestajanjem kazni podati mnenje o poklicnem usposabljanju telesno, duševno ali socialno prizadetih oseb (*op.cit.*: člen 103). Vse to pa se izdela, če posameznik na prestajanju zaporne kazni pomoči ne odkloni, kar tudi ni redko.
- Nekateri centri za socialno delo izvajajo koordinacijo pomoči osebam v postpenalni obravnavi: organiziranje mesečnih sestankov predstavnikov centra, zavoda za zaposlovanje, stanovanjske skupnosti, včasih pa se jim posreči v tim pritegniti tudi kakšno podjetje (Trbanc *et al.* 2003: 59).
- Zakonska določila po mnenju nekaterih svetovalcev na uradih za delo (*op. cit.*: 59–60), omejujejo možnost sodelovanja Zavoda RS za zaposlovanje že v času prestajanja kazni zapora, saj obsojenci ne morejo izkoristiti pravic kot iskalci zaposlitve (sredstev za prekvalifikacijo, dokvalifikacijo oziroma izobraževanje nasploh), na uradih za delo pa tudi ne morejo biti prijavljeni kot iskalci zaposlitve. Ko pridejo iz zapora, pa zaradi tega, ker imajo prednost tisti, ki so dlje časa prijavljeni kot iskalci zaposlitve, nimajo prednosti pri obravnavi. Zaradi nasičenosti trga delovne sile, nižje izobrazbene ravni obsojencev in sprememb v oblikah zaposlovanja (vedno manj možnosti za redno zaposlitev, še posebej za nedoločen čas) je zagotavljanje zaposlitve obsojencem po prestani kazni bolj težavno, kot je bilo v preteklosti. Seveda pa so lahko osebe v postpenalni obravnavi kot brezposelne vključene v ukrepe in programe aktivne politike zaposlovanja, med katerimi se zdijo še posebej ustrezni

programi EQUAL, ki so namenjeni promociji socialne vključenosti ranljivih skupin (Predstavitev programa ukrepov aktivne politike zaposlovanja za leto 2005: 2).

Strokovni (so)delavci in (so)delavke centrov za socialno delo in svetovalci, svetovalke na uradih za delo tudi menijo, da se v proces postpenalne obravnave vključijo prepozno, saj jih (na željo zavodov in uporabnikov samih) večinoma vključijo na koncu, le nekaj mesecev preden posamezniki zaključijo prestajanje kazni (*ibid.*).

Poleg javnih institucij bi lahko pomoč obsojencem organizirale tudi nevladne organizacije – društva, dobrodelne organizacije, organizacije za samopomoč in druge organizacije civilne družbe (Zakon o izvajanju kazenskih sankcij: člen 100).

EVROPSKO ZDRUŽENJE ZA ZAPOSOLOVANJE PRESTOPNIKOV

V okviru programa »Pripravljalne akcije za spopadanje s socialno izključenostjo in njeno preprečevanje« je Evropska Komisija podprla projekt Evropskega združenja za zaposlovanje prestopnikov (European Offenders Employment Forum), ki je poskušal razširiti znanje v zvezi z uspešnimi modeli dela s prestopniki in na tej podlagi predlagati izboljšave politik in programov, ki bivšim prestopnikom omogočajo zaposlovanje in polno družbeno integracijo (*What Works with Offenders? ... 2003*).

Odnos med kriminalom in brezposelnostjo je poudarjen v številnih diskusijah, sprejeta je ugotovitev, da obstaja povezanost med brezposelnostjo in kriminalom, vendar smer povezave ni jasna (ali kriminal povzroča brezposelnost ali narobe). Raziskava v Veliki Britaniji je pokazala, da:

- sta bili dve tretjini zapornikov pred prihodom v zapor brezposelni
- tri četrtine zapornikov po končanem prestajanju kazni nima službe
- zaposlitev za tretjino do polovico zmanjša tveganje povratništva.

Jasnih dokazov o dejavnikih, ki vplivajo na povratništvo prestopnikov, ni. Na podlagi kriminoloških in drugih raziskav so določili devet dejavnikov, ki so pogosto povezani s povratništvom: izobrazba, zaposlitev, zloraba drog in alkohola, duševno in fizično zdravje, odnos in samonadzor, stanovanje, finančna situacija in dolгови, družinske mreže.

Težnje strokovnjakov, ki si prizadevajo za integracijo bivših prestopnikov na trg dela, so jasne, manj pa je soglasja o tem, na kakšen način bi cilj bolj realizirali. Pogosta praksa držav je, da so lahko bivši prestopniki udeleženci različnih shem zaposlovanja, ki so namenjene vsem skupinam nezaposlenih ljudi, zato po navadi ni dodatnih sredstev, ki bi spodbujala zaposlovanje bivših prestopnikov. Eden od vzrokov je tudi vrednostni sistem, znotraj katerega pač najdemo skupine ljudi, za katere širša javnost meni, da si zaslužijo več pomoči kakor bivši prestopniki. Javno mnenje in njegova projekcija v politiko pa sta bistvena za urejanje vprašanja socialne integracije bivših prestopnikov. Na drugi strani pa pogosto zagovarjajo tudi stališče, da bi ustvarjanje posebnih programov zaposlovanja bivših prestopnikov vodilo k utrjevanju stigme in marginalizacije in tako ne bi spodbujalo integracije.

Program evropske mreže za identifikacijo uspešnih praks integracije prestopnikov na trg dela je analiziral 111 projektov iz 15 držav članic EU. Izbranih je bilo 35 primerov, ki so bili opredeljeni kot primeri dobre prakse. Kar 11 izmed njih so izvajali v Veliki Britaniji, 7 na Irskem, 5 na Nizozemskem, 4 v Franciji, po 2 v Nemčiji in Španiji, po 1 primer dobre prakse pa so zabeležili v Avstriji, Belgiji, Italiji in na Portugalskem.

Po analizi je bilo podanih pet priporočil, ki po eni strani poudarjajo pozitivne točke programov, po drugi pa kažejo na morebitne pomanjkljivosti.

Prvo priporočilo se nanaša na oblikovanje mehanizma držav članic EU, ki bo identificiral skupne kriterije za zbiranje osnovnih podatkov; ti naj bi obsegali vsaj število nezaposlenih bivših prestopnikov (ta podatek je namreč temelj za oceno potreb) in število programov, ki se trenutno izvajajo.

Predstavniki programov so opredelili dejavnike, ki vplivajo na učinkovitost programov.

Drugo priporočilo poudarja pomen oblikovanja minimalnih kriterijev, ki bi zagotovili ustrezno financiranje. To je pogoj za uresničevanje ostalih dejavnikov, ki prispevajo k uspešnosti programov za integracijo oseb v postpenalni obravnavi na trg dela. Poleg financiranja so med dejavniki uspešnosti navedeni tudi tile:

- vodenje projekta – za uspešno vodenje so potrebne številne veščine, ki se dotikajo tako socialnega dela kakor administrativnih zadev
- kvalificirano osebje, za katerega je pomembno znanje, izkušnje in številčna zadostnost,

saj pogosta večplastne ovire bivših prestopnikov zahtevajo osebe s številnimi veščinami

- učinkovito partnerstvo je pomembno s stališča financiranja, razvoja, delovanja in vzdrževanja programov – večina uspešnih programov razvije strateško razmerje s ključnimi lokalnimi partnerji in jih po navadi vključuje v vodstvene odbore večine projektov
- individualiziran pristop, ki ponuja fleksibilno shemo upoštevanja potreb posameznika (*What Works with Offenders? ... 2003: 30–31*).

Poleg teh ključnih dejavnikov pa so navedeni tudi drugi, ne-ključni dejavniki učinkovitosti programa, npr. vpliv državne politike, vpliv lokalne politike, trajnost programov, prostovoljnost udeležbe, ciljna skupina in vrsta zagotovljenih storitev (*op. cit.: 32*).

Naslednje priporočilo pravi, da je treba nameniti enako pozornost tehniki projekta, ki poskuša privabiti, motivirati in podpirati uporabnike programa, kakor tudi ostalim vidikom načrtovanja programov. Ključne zahteve, ki so jih izvajalci dobrih praks poudarili kot temelje uspešnosti programov, so se nanašale na potrebo po natančnem načrtovanju programa, sodelovanju izkušenih in izobraženih strokovnjakov, zasnovanosti programa glede na stopnjo težavnosti ukvarjanja z bivšimi prestopniki (nemogoče je enako obravnavati bivše prestopnike, ki si želijo najti zaposlitev in potrebujejo zgolj nekaj pomoči, in bivše prestopnike, ki so pri doseganju tega cilja večkratno ovirani) in po natančnem notranjem in zunanem nadzoru in evalvaciji.

Raziskovalci poudarjajo ženske, mlade in pripadnike etničnih manjšin kot posebne populacije v skupini prestopnikov, katerim bi lahko bili namenjeni posebni programi. Posebne obravnave so potrebni tudi prestopniki, ki zlorabljajo droge, prestopniki s stanovanjskim vprašanjem in prestopniki s težavami v duševnem zdravju. Poudarili so tudi pomen povezave z delodajalci, nadaljevanja stikov z bivšimi prestopniki, ki so stopili na trg dela, in ustvarjanja mreže sodelujočih partnerjev, ki so vključeni v prizadevanje za zaposlitveno integracijo bivših prestopnikov.

Zadnje, peto priporočilo se nanaša na potrebo po nadaljnjem raziskovanju ustreznih praks programov, da bodo poskušali zaobjeti tudi naštete večkratno deprivilegirane skupine bivših prestopnikov, da bodo poskušali upoštevati tako potrebe delodajalcev kakor udeležencev programov, da si

bodo z namenom zagotavljanja napredka prizadevali ponujati pomoč prestopnikom, tudi ko dobijo zaposlitev, ter da priznajo pomen neformalnih mrež kakor tudi formalnih partnerskih ureditev (*op. cit.: 32–34*).

Programi, ki spodbujajo zaposlovanje bivših prestopnikov, so tako opredelili temeljne točke, na katere je treba usmeriti pozornost za doseganje uspešnosti. Posebnosti omenjenih programov je njihova multidimenzionalnost, saj je, kot smo videli, problematika zaposlovanja bivših prestopnikov pogosto večplastna.

SKLEPNE MISLI

Med pojavoma kriminalitete in brezposelnosti obstaja tesna povezanost, a soglasja o smeri vpliva ni. Dejstvo je, da se osebe po prestajanju kazni pogosto ne morejo hitro vključiti (nazaj) na trg dela, pogosto zaradi prepletenosti številnih dejavnikov, ki ovirajo dostop do zaposlitve. Nizka izobrazbena raven in z njo povezana dostopnost do manj zaželenih in slabše plačanih delovnih mest, stigma, slaba motivacija, neustrezne socialne mreže, izkoriščanje možnosti priložnostnih del so le nekateri dejavniki, ki zavirajo zaposlovanje oseb po prestajanju kazni.

Osebe v postpenalni obravnavi so znotraj politike zaposlovanja umeščene med najbolj ranljive družbene skupine, ki imajo po navadi nizko stopnjo izobrazbe, zaradi česar imajo (ne glede na svoje druge težave) že v izhodišču slabši položaj na trgu delovne sile. Zato bi kazalo več pozornosti nameniti zlasti vključevanju teh oseb v izobraževanje (za dokončanje izobrazbe, pridobitev kvalifikacije, prekvalifikacije in podobno), kar je pomembno z več vidikov. Najprej zato, ker lahko slabo izobražene osebe dobijo le slabe in nestabilne zaposlitve, ki so slabo plačane, in jim stalno grozi, da bodo spet izgubile zaposlitev (ponovno postale brezposelne, kar lahko spet sproži druge težave). To je pomembno tudi z vidika prihodnjega razvoja trga delovne sile v Sloveniji, saj napovedi kažejo na eni strani presežke slabo izobražene delovne sile (ki postaja težko zaposljiva), na drugi pa prihodnje pomanjkanje usposobljene delovne sile v nekaterih segmentih trga. Drug razlog za večji poudarek na (ponovno) vključevanju oseb iz ranljivih skupin v izobraževanje je neskladje med pričakovanji samih oseb glede zaposlitve in njihova motivacija za pridobitev boljših

zaposlitev na eni strani in njihovimi dejanskimi opcijami, če so slabo izobraženi, na drugi strani. Tudi v raziskavi (Trbanc *et al.* 2003) intervjuvane osebe iz ranljivih skupin pogosto poudarijo, da si želijo več priložnosti za izobraževanje ali da bi se želele vključiti v kakšen program za dokvalifikacijo, prekvalifikacijo in podobno. Nazadnje pa je izobrazba tudi eden ključnih dejavnikov (če ne celo najpomembnejši) v procesu preprečevanja reprodukcije marginalnosti ranljivih skupin in je zato omogočanje posameznikom iz ranljivih skupin, da dvignejo svojo izobrazbeno raven, pomembno tudi za boljše družbeno vključenost teh oseb. Poleg tega ima že sama vključenost v proces izobraževanja, podobno kot vključenost v delo oziroma zaposlitev, močne reintegracijske učinke in učinke na širjenje socialnih omrežij in osebnostno rast posameznikov. Še zlasti je podarek na vključevanju v izobraževanje (in šele nato v iskanje zaposlitve oziroma v zaposlitev) pomemben za mlajše osebe iz ranljivih skupin, ki so iz izobraževanja zaradi svojih težav predčasno izpadle (opustile šolanje) in imajo pred seboj še večino delovne dobe. Mlajše osebe so za različne oblike izobraževanja navadno tudi bolj motivirane kot starejše. Podpora posameznikom iz ranljivih skupin se torej ne more končati pri vključitvi v izobraževanje, temveč jo je treba dajati ves čas – če jo seveda oseba potrebuje.

Pri tem naj kot primer dobre prakse omenimo eksperimentalni mednarodni projekt »Poklicna in socialna reintegracija obsojencev v postpenalni obravnavi« (Exit), ki je finančno podprt s sredstvi programa Leonardo da Vinci in je bil zasnovan pred dvema letoma in pol. Projekt je poskus razvoja alternativnega izobraževalnega modela, ki bi s širino in večplastnostjo omogočil obsojencem pridobitev modernejših in uporabnejših znanj, s pomočjo katerih bi se lažje, hitreje in učinkoviteje vrnili ter vključili v delovno in socialno okolje po prestani kazni. Temeljna ideja projekta je dejavna obravnavna obsojencev – vključitev v izobraževalni proces ob vzporedni psihosocialni podpori – že med prestajanjem kazni, s čimer bi kar najbolj zmanjšali posledice dolgotrajne socialne in delovne izključenosti, ki pozneje ovirajo prizadetega pri uspešni reintegraciji v okolje, ter na ta način izpolnili vrzel pomanjkljive, nepopolne,

neustrezne ali nedokončane izobrazbe (Poklicna in socialna reintegracija ... 2004).

Izobrazbo tako predstavljamo kot ključ za zaposlovanje, ki ima za posameznike poleg finančnih učinkov še številne druge – zagotavlja socialno vključenost, širi socialno mrežo posameznikov ter ima ugoden vpliv na samopodobo. Zaposlitev bivših prestopnikov pa je pomembna tudi s tega vidika, da pogosto preprečuje povratništvo ter je včasih edini možni izhod iz zapletenih življenjskih situacij bivšega prestopnika in njegove družine.

Nujno je torej, da osebam v postpenalni obravnavi zagotovimo možnost vključevanja na trg dela, za kar je treba podpirati posebne programe, ki bodo poskrbeli za celostno družbeno integracijo. Vzori evropskih programov dobre prakse nam povedo, da v ta namen potrebujemo zlasti zagotovljena finančna sredstva, kakovostno osebje, partnerstvo s potencialnimi delodajalci in individualiziran pristop. Če dodamo še heterogenost skupine, med katerimi najdemo mlade, ženske in moške, vidimo, da bi bilo morda smotno oblikovati celo programe, ki bi se specializirali za posamezne populacije bivših prestopnikov. Zdi se namreč, da zgolj formalna umestitev med najbolj ranljive družbene skupine ni dovolj, in sicer zaradi prevladujočega vrednostnega sistema družbe, v katerem je pomembno vprašanje, kdo je bolj upravičen do pomoči.

Tako z vidika izboljševanja zaposljivosti posameznikov kot z vidika njihove ekonomske in socialne vključenosti v družbo se kot ključni kažeta vprašanji motivacije in izobrazbe. Pri posameznikih, ki imajo težje akutne probleme, je pogosto problem že trdna motivacija za spremembo stanja oziroma želja in pripravljenost, da bi razrešili svojo akutno problematiko.

Razvija se družbena atmosfera, v kateri si določen del populacije, ki ima sicer različne težave, a je v delovno aktivni dobi, ustvarja vzporedne strategije in oblike preživetja, ki lahko solidno, če ne celo dobro funkcionirajo. Vzdušje vdanosti v zaostreni ekonomski situaciji in dvomi glede možnosti ekonomske in socialne reintegracije oseb z različnimi težavami tako pri njih samih kot pri strokovnih delavcih, ki s temi osebami prihajajo v stik (centri za socialno delo, uradi za delo), pa lahko postanejo razvojni problem.

VIRI

- Center za socialno delo Ljubljana – Šiška (2005). [Http://www.csd-lj-siska.si/](http://www.csd-lj-siska.si/) (15. 2. 2005).
- Johnson, A. G. (2000), *The Blackwell Dictionary of Sociology*. Oxford: Blackwell Publishers (druga izdaja).
- Meglič, M., Planinšič Florjančič, A. (2000), Zavod za pre-stajanje kazni zapora Dob pri Mirni: Usposabljanje obso-jencev za življenje na prostosti. Univerza v Ljubljani: VŠSD (diplomska naloga).
- Nacionalni akcijski program zaposlovanja 2004. [Http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/nap04_05.pdf](http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/nap04_05.pdf) (7. 3. 2005).
- Nacionalni program razvoja trga dela in zaposlovanja do leta 2006 (2001). *Ur. l. RS*, 92-4597/2001.
- Pavlinec, L., Štrukelj, K. (2002), *Problematika obsojencev pred odpustom iz Zapora Koper*. Univerza v Ljubljani: VŠSD (diplomska naloga).
- Poklicna in socialna reintegracija obsojencev v postpenalni obravnavi in Pregled evalvacij v psihosocialnem delu projekta (2004). [Http://www.zavod-irc.si/exit/programmes_results/BZ_poklicna-in-socialna-reint.doc](http://www.zavod-irc.si/exit/programmes_results/BZ_poklicna-in-socialna-reint.doc) (15. 2. 2005).
- Predstavitve programa ukrepov aktivne politike zaposlovanja za leto 2005. [Http://193.2.236.95/dato3.nsf/OC/0503021519343/\\$file/dato3_apz05_nk_mediji_07a.pdf](http://193.2.236.95/dato3.nsf/OC/0503021519343/$file/dato3_apz05_nk_mediji_07a.pdf) (7. 3. 2005).
- Statistične informacije 206/2004. [Http://www.stat.si/index.asp](http://www.stat.si/index.asp) (7. 3. 2005).
- Trbanc, M., Boškić, R., Kobal B., Rihter, L. (2003), *Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji: Možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede (raziskovalno poročilo).
- What Works with Offenders? European Networking for the Identification of Successful Practices in Preparing ex-Offenders for Employment Integration* (2003). London: European Offender Employment Forum.
- Zakon o delovnih razmerjih. *Ur. l. RS*, 42/2002.
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij. *Ur. l. RS*, 22/2000.